

ΙΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣΕΡΒΙΚΟΣ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 14ο ΑΙΩΝΑ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

84
ΣΕΛΙΔΕΣ!

ΑΠΟΒΑΣΗ ΣΤΗ ΝΟΡΜΑΝΔΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ "OVERLORD"

**Η ΜΑΧΗ ΣΤΗ
ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ**
Η ΔΥΓΗ ΤΟΥ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

MESSERSCHMITT 262
Η ΑΕΡΙΩΘΟΥΜΕΝΗ ΑΠΕΙΛΗ

**ΤΑ ΜΥΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΤΟΞΩΝ
ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ**

**ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΑΛΕΞΙΠΤΩΤΙΣΤΕΣ ΣΤΟΝ Β' ΠΠ • Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΡΕ
"ΑΡΚΑΔΙ": ΤΟ ΗΡΩΙΚΟ ΠΛΟΙΟ ΜΕ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΟΝΟΜΑ
Η ΚΑΤΑΔΙΩΞΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΚΑΤΑΔΡΟΜΙΚΟΥ "EMDEN"
1947-1997 - 50 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ USAF**

Η ΜΑΧΗ ΣΤΗ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ (338 π.Χ.)

Ο Φίλιππος Β', Βασιλιάς της Μακεδονίας και "ηγεμών" των Ελλήνων (ένα από τα ελεφαντοστέινα κεφαλάρια που στολίζουν την ξύλινη κλίνη στο μεγάλο τάφο του μεγάλου τύμβου της Βεργίνας). Κάτω ο σιδερένιος θώρακας του Φιλίππου Β', που κοσμείται από χρυσές ταινίες και δισκάρια με λεοντοκεφαλές (Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο).

Ορισμένοι ιστορικοί, ανάμεσά τους και ο Hermann Bengtson, τοποθετούν την αρχή της Ελληνιστικής εποχής όχι στα χρόνια μετά το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (323 π.Χ.), αλλά μερικές δεκαετίες νωρίτερα, γύρω στα μέσα του 4ου αιώνα. Η άποψή τους στηρίζεται στη διαπίστωση πως κατά την πρώτη πενητονταετία ο ελληνικός λαός βίωσε μια μεταλλαγή, μια μετάβαση, η οποία έγινε αισθητή σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής. Παλαιές ιδέες έδωσαν τη θέση τους σε νέες και τέθηκαν τα θεμέλια για τη μετάβαση της Ελλάδας από την τοπική στη διεθνή πολιτική σκηνή.

Μέσα από ένα ευρύτερο ιστορικό οπτικό πεδίο και με οδηγό τον Ξενοφώντα, το πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ. αποτελεί μια ενόχλητα ξεχωριστή στην ιστορία του ελληνικού λαού. Την Αθηναϊκή Ηγεμονία του 5ου αιώνα ακολούθησε η Ηγεμονία των Σπαρτιατών από το 404 π.Χ. ως τη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.), για να τη διαδεχθεί με τη σειρά της η Θήβα, η οποία, ύστερα από μια σύντομη άνθηση, κατέρρευσε στα "εξων συντετέθη", όταν ο Επαμεινώνδας, ο άνθρωπος που ήταν ο πραγματικός φορέας της πολιτικής δύναμης της πόλης, αν και νίκησε στη Μαντινεία (362 π.Χ.), χάρη στη στρατηγική του ιδιοφυΐα, τον ενωμένο στρατό Σπαρτιατών, Αθηναίων, Ηλείων, Μαντινέων και Αχαιών, έπεσε νεκρός. Ξαφνικά, αμέσως μετά τη Μαντινεία, δεν βρίσκεται στη νότια Ελλάδα κανένα κράτος ικανό να διαδραματίσει ουσιαστικό ηγετικό ρόλο. Υπήρξε λοιπόν ένα εμφανές κενό ηγεσίας. Η Αθήνα μόνο πραγματοποιήσει κάποια "δειλά" βήματα να ξαναπροβληθεί ως η πιο σημαντική πόλη της Ελλάδας. Η προσπάθειά της όμως να αποκαταστήσει την παλαιά - και ζωτική άλλωστε - κυριαρχία της στις ακτές του βόρειου Αιγαίου και στον Ελλήσποντο, προσέκρουσε αναπάντεχα σε ένα ελληνικό φύλο, τους Μακεδόνες, οι οποίοι, αποκομμένοι στις βόρειες άκρες της Ελλάδας, έζησαν και εξελίχθηκαν μακριά από τη μεγάλη ανάπτυξη των νότιων αδελφών τους.

Οι Μακεδόνες, κατοικώντας από αιώνες σ' έναν τόπο γεμάτο δάση και βουνά και σε μια στενή πεδιάδα, γαλουχημένοι με θρύλους και παραδόσεις, ήθη και έθιμα της ομηρικής εποχής (πατριαρχική βασιλεία, συνέλευση στρατού, εταίροι - όπως οι Μυρμιδόνες του Αχιλλέα), ανέπτυξαν ένα δικό τους πολιτισμό, σε σημείο τέτοιο που να διαφέρουν πολύ στα μάτια των νότιων Ελλήνων, αν και οι τελευταίοι δεν τους "αρνήθηκαν" ποτέ τη δωρική τους καταγωγή (Θουκ. II, 99).

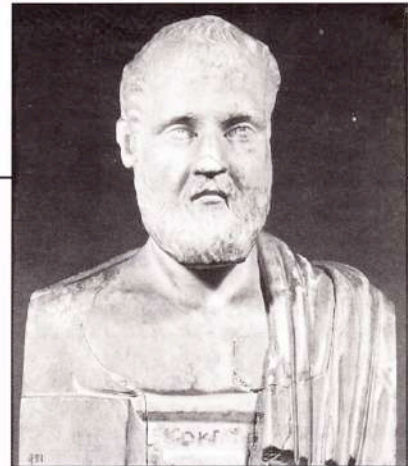
ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ

Η βαθιά οικονομική και κοινωνική κρίση που ξέσπασε αμέσως μετά τη λήξη του Πελοποννησιακού πολέμου, κορυφώθηκε μέσα από τους συνεχείς πολέμους της περιόδου 404-338 π.Χ. Η εικόνα που παρουσιάζει η Ελλάδα κατά τον 4ο αι. π.Χ. είναι γεμάτη αντιθέσεις και οξύτητες. Πολιτικό χάος, αυθαιρεσία, έλλειψη προγραμματισμού και αυτοσχεδιασμός κυριαρχούν παντού. Είναι χαρακτηριστικό το ότι ο Ξενοφών με την περιγραφή της μάχης στη Μαντινεία ολοκληρώνει την εξιστόρηση του έργου του (Ελληνικά, VII, 27), προχωρώντας στη θλιβερή διαπίστωση ότι "ακρισία δέ καί ταραχή έτι πλείων μετά τήν μάχην εγένετο ή πρόσθεν εν τη Ελλάδι".

Η τέλεια περιφρόνηση για το κοινό συμφέρον χαρακτήριζε όλες τις τάξεις των πολιτών. Μίσση, έριδες και πολιτικά πάθη ταλάνιζαν το σύνολο σχεδόν των ελληνικών πόλεων. Πολιτικές διώξεις, δημεύσεις περιουσιών και εξόντωση πολιτικών αντιπάλων ήταν συνήθη φαινόμενα μέσα στη γενικότερη παθολογία των πολιτευμάτων και των ηθών της εποχής. Η κρίση φαινόταν βαθιά και αξεπέραστη. Η δουλεία συνετέλεσε στην εξαθλίωση του πληθυσμού, ιδίως του αγροτικού, ο οποίος αναζητώντας εργασία συνέρευσε στην πόλη, καταντώντας έτοιμα παρασιτική μάζα, ένας όχλος, που επιζούσε από τις προσφορές του αφαιμαγμένου δημόσιου ταμείου προσφέροντας ως αντάλλαγμα την πολιτική του υποστήριξη σε κάποια κομματική μερίδα. Όσοι δεν μπορούσαν να βρουν εργασία προσέφυγαν στην επαιτεία, ενώ οι πιο τολμηροί μετανάστευσαν. Το κράτος, για να καλύψει διάφορες ανάγκες που προέκυψαν από τις συνεχείς πολεμικές επιχειρήσεις, κατέφυγε σε έκτακτες φορολογίες που με τον καιρό παγιώθηκαν και πήραν μόνιμο χαρακτήρα.

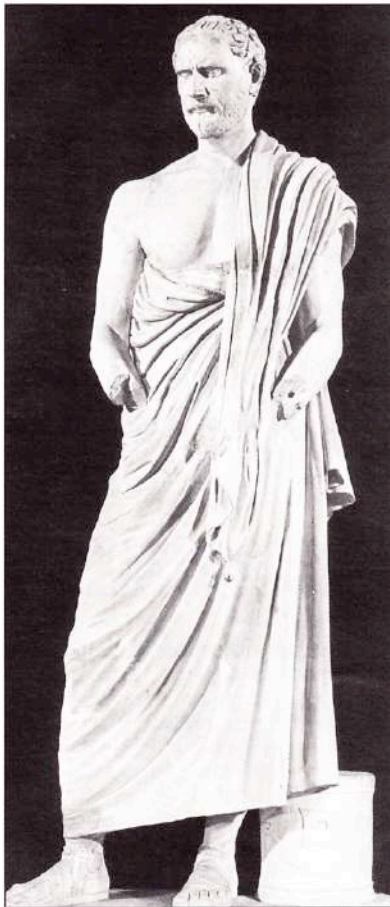
Η γενική απογοήτευση και η αδιαφορία προκάλεσαν απροθυμία στράτευσης. Το

Ο Ισοκράτης, ένας άνδρας υψηλού ήθους, αξιοπρεπής και τίμιος, με φιλοσοφική και πολιτική ορθοφροσύνη, πίστεψε όσο κανένας άλλος στην Πανελλήνια ειρήνη και στην ένωση των Ελλήνων υπό τον Μακεδόνα Βασιλιά Φίλιππο Β'.

Η ΑΥΓΗ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΕ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΝΑ ΘΛΙΒΕΡΟ ΣΤΑΘΜΟ, ΜΙΑ ΚΑΙ Η ΜΟΙΡΑ ΤΟΥΣ ΕΙΧΕ ΠΕΡΑΣΕΙ ΠΙΑ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ Β' ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ. ΩΣΤΟΣΟ ΥΠΟ ΕΝΑ ΑΛΛΟ ΠΡΙΣΜΑ Η ΜΑΧΗ ΑΝΟΙΞΕ ΤΟ ΔΡΟΜΟ ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ, ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ, ΜΕ ΗΓΕΜΟΝΕΥΟΥΣΑ ΔΥΝΑΜΗ ΤΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ. ΕΣΠΑΣΕ ΤΟ ΦΡΑΓΜΑ ΠΟΥ ΠΕΡΙΟΡΙΖΕ ΟΛΑ ΤΑ ΔΥΝΑΜΙΚΑ ΚΑΙ ΑΝΗΜΕΡΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ, ΠΟΥ ΕΝΩΜΕΝΗ ΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΜΕ ΕΝΑ "ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ" ΚΑΙ ΜΕ ΟΛΗ ΤΗΣ ΤΗΝ ΙΚΜΑΔΑ ΗΤΑΝ ΕΤΟΙΜΗ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΑΣΙΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ.

πρόβλημα βρήκε την εύκολη λύση του στους μισθοφόρους. Ο 4ος είναι ο αιώνας των Ελλήνων μισθοφόρων. Η Ελλάδα ήταν γεμάτη από ανέστιους και ξεριζωμένους τυχοδιώκτες πρόθυμους να προσφέρουν τις στρατιωτικές τους ικανότητες έναντι αμοιβής, αδιαφορώντας για τις προθέσεις του εργοδότη τους. Ο πολίτης οπλίτης (εκπληκτική η συνάφεια των δύο λέξεων με αντιμετάθεση των "π" και "ο"), αποτελούσε πια παρελθόν.

Δεν ήταν λίγοι οι πατριώτες που έκρουσαν τον κώδωνα του κινδύνου για όσα δεινά εγκυμονούσε ο Θεσμός των μισθοφόρων, οι οποίοι έπαιρναν μισθούς από ένα δημόσιο ταμείο τη στιγμή που αυτό αδυνατούσε να ανακουφίσει το λαό από την αθλιότητά του. Η πρόταση για επιστροφή στην παράδοση, ώστε οι πολίτες να υπερασπίζονται με το σώμα τους την πολιτεία, η οποία ως αντάλλαγμα τους παραχωρεί πολιτικά δικαιώματα, ήταν πλέον ανέφικτη. Ο ίδιος ο Δημοσθένης πρότεινε μια μέση λύση: ένας συμπαγής, καλά εξασκημένος πυρήνας πολιτών, στο οποίο θα προσετίθεντο την κατάλληλη στιγμή μισθοφορικές δυνάμεις. Όμως δεν έπεισε τους Αθηναίους εγκαίρως ώστε να αποφευχθεί η καταστροφή στη Χαίρωνεια.

Ο Δημοσθένης ήταν ο άνδρας ο οποίος, εναρμονίζοντας το φλογερό πάθος με την ψυχρή λογική, τη νηφάλια νόηση με τη σιδερένια θέληση και την προφητική γνώση της απειλητικής μοίρας, είδε στον αγώνα της πατρίδας του κατά του Φιλίππου τον αγώνα της δημοκρατίας κατά της μοναρχίας (αντίγραφο πρωτότυπου ανδριάντα του Δημοσθένους, Μουσείο Βατικανού).

Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΙΔΕΑ, Η ΜΟΝΑΡΧΙΑ ΚΑΙ Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Η μόνη κατάσταση των εμφυλίων πολέμων προέτασσε επιτακτικά την ιδέα της κοινής ειρήνης και ο ελληνικός κόσμος αναζητούσε, ως διέξοδο, ένα χώρο όπου θα μπορούσε να διοχετεύσει τις πλεονάζουσες δυνάμεις του προτού αυτές καταστραφούν μένοντας στο εσωτερικό, πολεμώντας σ' έναν αγώνα όλων εναντίον όλων. Υπήρχαν διανοούμενοι που από παλαιά διακήρυξαν την ανάγκη για ενότητα, ιδέα την οποία πρώτος εξέφρασε δημοσίως ο Γοργίας, στους Ολυμπιακούς του 408 π.Χ. Ο θερμότερος όμως υποστηρικτής της άποψης ήταν ο Ισοκράτης, ο οποίος, έχοντας χάσει την εμπιστοσύνη του στις ελληνικές πόλεις, σχημάτισε την πεποίθηση πως μόνο το χέρι ενός μονάρχη θα μπορούσε να σώσει την Ελλάδα από τον αφανισμό και να την οδηγήσει νικηφόρα σ' έναν πόλεμο κατά των Περσών. Αυτής της γνώμης ήταν και ο Αριστοτέλης όταν έγραφε πως η μοναρχία είναι από τη φύση της ικανή να βρίσκει πάνω από τα κόμματα και ο βασιλιάς θέλει να εξασφαλίζει να μην αδικούνται οι πλούσιοι, αλλά και να μη βλάπτεται ο λαός (Πολιτικά, V 1310b-1311a). Έτσι το τρίπτυχο ειρήνη-ένωση-μοναρχία φάνταζε στα μάτια αρκετών Ελλήνων του 4ου αιώνα ως πανάκεια για τα εξύτατα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα.

Ωστόσο αυτό το τόσο φυσικό για τη δική μας σύγχρονη ιστορική αντίληψη, δηλαδή αυτή η άποψη για "ανάγκη" κατάλυσης του

βασικού κυττάρου της πολιτικής ύπαρξης και της κοσμοθερίας των αρχαίων Ελλήνων, της πόλης-κράτους, δεν έβρισκε σύμφωνη τη μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων της εποχής εκείνης. Γι' αυτούς, στους οποίους ήταν ακόμα ζωντανό μέσα τους το πνεύμα της πολιτικής ζωής νοούμενης μόνο εντός της πόλης, η "μετάβαση" αυτή ήταν, όπως αναφέρει ο W. Jaeger, "μια ανήκουστη πράξη βίας κατά της εσώτατης ουσίας και πνευματικής μορφής του αρχαίου Ελληνισμού".

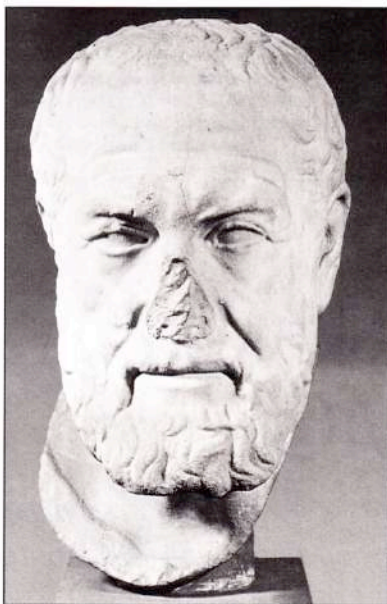
Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, είναι κατανοητός ο τιτάνιος αγώνας που έδωσε ο Δημοσθένης κατά της μακεδονικής εξάπλωσης, κατά του Φιλίππου και υπέρ της ανεξαρτησίας και της ελευθερίας της πατρικής του πόλης. Εβλεπε τον αγώνα ανάμεσα στην υπόλοιπη Ελλάδα και στον Φίλιππο σαν πόλεμο ανάμεσα σε ελεύθερα κράτη και στη μοναρχία. Ήταν δηλαδή για το μεγάλο Αθηναίο πολιτικό, αλλά και για τους περισσότερους Έλληνες, ένας αγώνας ανάμεσα στον πολιτισμό και τη βαρβαρότητα.

ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ο Φίλιππος Β', ευθύς με την ανάρρησή του στο θρόνο (359 π.Χ.) σε ηλικία 23 ετών, έδειξε τις μεγάλες του ικανότητες. Αφού υπέταξε τα επικίνδυνα φύλα της Άνω και της δυτικής Μακεδονίας, αποφάσισε πως ήταν ώρα να ελευθερώσει το βασίλειό του από τον ασφυκτικό κλοιό των παραθαλάσσιων ελληνικών πόλεων στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη. Αυτό όμως σήμαινε στην πράξη σύγκρουση της Μακεδονίας με τα σύμφεροντα της Χαλκιδικής Ομοσπονδίας και της Αθήνας. Με αποφασιστικότητα κατέλαβε τη στρατηγικής σημασίας Αμφίπολη (357 π.Χ.), το μεγάλο οχυρό του Στρυμόνα, για να έχει τον έλεγχο των χρυσοφόρων μεταλλείων του Παγγαίου όρους. Τα ορυχεία του έδωσαν τη δυνατότητα να κόψει μεγάλες ποσότητες νομισμάτων και να δημιουργήσει, για πρώτη φορά στην ιστορία, ένα μόνιμο επαγγελματικό στρατό. Λίγο αργότερα κατέλαβε την Πύδνα και την Ποτειδαία.

Ενώ ο Φίλιππος προχωρούσε σταθερά στην υλοποίηση των σχεδίων του κατακτώντας τις παραθαλάσσιες πόλεις (σειρά στη συνέχεια είχε η Μεθώνη στο Θερμαϊκό κόλπο), οι άλλοι Έλληνες επιδίωξαν σε μια ακόμα αδελφοκτόνα σφαγή. Ένας από εκείνους τους ιερούς πολέμους είχε ξεσπάσει στη Φωκίδα γύρω από τη Δελφική Αμφικτυονία και ήταν μια ευκαιρία για την επεκτατική πολιτική του Φιλίππου. Η Δελφική Αμφικτυονία ήταν ένωση 12 γειτονικών φυλών που κατοικούσαν γύρω από τις Θερμοπύλες (φρόντιζε για τα ιερά και την περιουσία τους), ενώ ένα υπερκοινοβούλιο, αποτελούμενο από εκπροσώπους των πόλεων-μελών, έπαιρνε αποφάσεις για όλα τα θέματα που αφορούσαν τα μέλη και είχε δικαίωμα να κηρύσσει πόλεμο εναντίον ξένων ή μελών που δεν συμμορφώνονταν με τις αποφάσεις του.

Η Φωκίδα, που ασκούσε μια ανεξάρτητη πολιτική, δεν ήταν ποτέ πρόθυμη να αποδε-

Ο Υπερείδης, στενός συνεργάτης του Δημοσθένη.

χθεί την κυριαρχία της Θήβας. Οι Θηβαίοι, που ήλεγχαν τη Δελφική Αμφικτυονία, προσχηματικά πέτυχαν να καταδικαστούν σε βαρύ πρόστιμο μερικοί πλούσιοι Φωκείς, και όταν αυτοί δεν το πλήρωσαν, οι Αμφικτύονες εξέδωσαν ψήφισμα, σύμφωνα με το οποίο αφιερώνονταν στο θεό των Δελφών μεγάλες εκτάσεις γης της Φωκίδας οι οποίες ανήκαν στους "ιερόσυλους" Φωκείς. Οι Φωκείς, υπό την ηγεσία του Φιλομήλου, κατέλαβαν τους Δελφούς και άρπαξαν τους θησαυρούς, με τους οποίους οργάνωσαν μια μεγάλη μισθοφορική δύναμη. Η Φωκίδα για μια στιγμή φάνταζε σαν μια μεγάλη δύναμη στην Ελλάδα. Όμως αυτή η λάμψη της έσβησε αμέσως μόλις εμφανίστηκε. Η πράξη της αρπαγής των δελφικών θησαυρών ήταν πολύ βαρύ παράπτωμα και επηρέασε αρνητικά την ελληνική κοινή γνώμη. Σπαρτιάτες και Αθηναίοι δίστασαν να βοηθήσουν υλικά την ευκαιρία που περίμενε για να πρωταγωνιστήσει στα ελληνικά πράγματα. Σε μια αποφασιστική μάχη (352 π.Χ.) νίκησε τον Ονόμαρχο, έδιωξε τους Φωκείς από τη Θεσσαλία, κατέλυσε τη ντόπια τυραννίδα των Φερών (που, άλλωστε, είχε προδοτικά προσκαλέσει τους Φωκείς) και εγκατέστησε μακεδονικές φρουρές σε θέσεις της Μαγνησίας, προσαρτώντας έτσι ουσιαστικά τη Θεσσαλία στο μακεδονικό κράτος.

Ενώ μαινόταν ο ιερός πόλεμος, ο Φίλιππος εκστράτευσε κατά των Θρακών και νίκησε το βασιλιά τους Κερσοβλέπτη, που μάταια περίμενε βοήθεια από την Αθήνα. Με την κίνηση αυτή η Μακεδονία ήλεγχε πλέον μια περιοχή από τη Θεσσαλία ως το Βόσπο-

ρο. Ο Μακεδόνας βασιλιάς γνώριζε πολύ καλά πως η κατάληψη των Στενών αποτελούσε ένα θανάσιμο πλήγμα κατά της ίδιας της ύπαρξης του αθηναϊκού κράτους. Η Θράκη, από το Νέστο μέχρι τον Εύξεινο Πόντο, οργανώθηκε σαν μακεδονική στρατηγία.

Η Χαλκιδική ομοσπονδία ήταν πλέον για τον Φίλιππο ένας ξένος οργανισμός μέσα στο μακεδονικό βασίλειο. Ήταν μια σφήνα ανάμεσα στις παράλιες πόλεις του Θερμαϊκού και της ανατολικής Μακεδονίας ως το Βόσπορο. Επιθυμία του Φιλίππου ήταν η άμεση προσαρτήση της Χαλκιδικής. Μια σειρά από ανελέητες πολιορκίες άρχισε (349-348 π.Χ.). Όσες πόλεις αντιστάθηκαν, όπως η Ολυνθος, ξεθεμελιώθηκαν και οι κάτοικοί τους εξανδραποδίστηκαν, ενώ οι υπόλοιπες έγιναν μέλη του μακεδονικού κράτους.

Ο Φίλιππος, χρησιμοποιώντας δύο πολιτικές, μια με σφαγές και προσαρτήσεις εδαφών προς Βορρά (δειχνοντας σε όλους το τι ήταν ικανός να πράξει), και μια άλλη, προς τους νότιους Έλληνες, που χαρακτηριζόταν από "συνεννόηση" για ένωση, κατάφερε κάτω από έντονη ψυχολογική πίεση να οδηγήσει τα πράγματα προς μια ειρήνη, τη λεγόμενη Φιλοκράτειο (346 π.Χ.), σύμφωνα με τους όρους της οποίας διατηρείτο το status quo. Οι Αθηναίοι (οι οποίοι, ανάμεσα στ' άλλα, ήταν υποχρεωμένοι να παραιτηθούν από κάθε αξίωση σχετικά με την Αμφίπολη) και κυρίως ο Δημοσθένης, δέχθηκαν την ειρήνη ως κάτι αναπόφευκτο, αλλά δεν ησύχασαν. Φυσικά ούτε ο Φίλιππος ησύχασε. Και για τις δύο πλευρές η ειρήνη ήταν ένας χρόνος χρήσιμος για ανασύνταξη δυνάμεων και προσεταιρισμό συμμάχων.

Οι νότιοι Έλληνες, ανυποψίαστα σκεπτόμενοι, είχαν την αυταπάτη πως ο Φίλιππος δεν θα τολμούσε να περάσει τις Θερμοπύλες. Ο Φίλιππος όμως, μετά την κατάληψη της Θράκης και καθώς ήλεγχε πλέον το Αμφικτυονικό συνέδριο, "ανταποκρίθηκε στην πρόσκλησή του" να λύσει δια της σπάθης τον ιερό πόλεμο και το πρόβλημα που είχαν δημιουργήσει οι "ιερόσυλοι" Φωκείς. Κατέλαβε λοιπόν τις Θερμοπύλες και διέλυσε τις πόλεις των Φωκαέων, τους οποίους υποχρέωσε να κατοικήσουν σε κώμες. Συγχρόνως τους στέρησε τη θέση στο συνέδριο και την ψήφο τους πήρε η Μακεδονία. Μάλιστα στα Πύθια εκείνου του χρόνου ο Φίλιππος είχε την προεδρία των αγώνων.

ΦΙΛΟΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Ο Φίλιππος επιθυμούσε την καλή θέληση της Αθήνας απέναντί του. Πίστευε πως αν της στερούσε τα στηρίγματά της στο θόρειο Αιγαίο, αυτή θα δεχόταν στο τέλος την επικυριαρχία του πάνω στους Έλληνες. Η Αθήνα την εποχή εκείνη είχε 350 τριήρεις, ναυτική δύναμη υπολογίσιμη. Όμως και το γεγονός ότι η Αθήνα ήταν ο πολιτιστικός φάρος της Ελλάδας, καθιστούσε τον Φίλιππο εξαιρετικά προσεκτικό. Ηλπιζε ότι τελικά θα έπαιρνε τη φημισμένη πόλη με τη θέλησή της με το

Ο Αισχίνης, αντίπαλος του Δημοσθένη και συνεργάτης του Ισοκράτη.

από τη Φιλοκράτεια ειρήνη. Ξέσπασαν πάνω στον Φιλοκράτη, εξορίζοντάς τον. Ο Αισχίνης δικάστηκε με την κατηγορία της προδοσίας και μόλις που απέφυγε την εκτέλεση. Οι φιλομακεδονικοί απέκτησαν πολύ κακή φήμη και δεν τολμούσαν πλέον να διατυπώσουν δημοσίως τις απόψεις τους. Ο Φίλιππος κατόλθε πως ο Αθηναίος ρήτορας κρατούσε γερά την Αθήνα. Απέφυγε τη βία κατά της Αθήνας μέχρι τη στιγμή που ο Δημοσθένης κατέστησε ακατόρθωτη κάθε Αθηναίο-μακεδονική προσέγγιση. Η τελική σύγκρουση θρισκόταν κοντά.

ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ο Δημοσθένης κατόρθωσε να σχηματίσει μια συμμαχία που περιελάμβανε την Αθήνα, την Κόρινθο, την Εύβοια, τα Μέγαρα, την Αχαΐα, τη Λευκάδα και τη Φωκίδα. Αργότερα, λίγο πριν από τη μάχη στη Χαιρώνεια (338

ποφάσεις τους, ζήτησαν από τον Φίλιππο να κατέβει και να αναλάβει την αρχηγία του Δ' Ιερού πολέμου κατά της Αμφισσας.

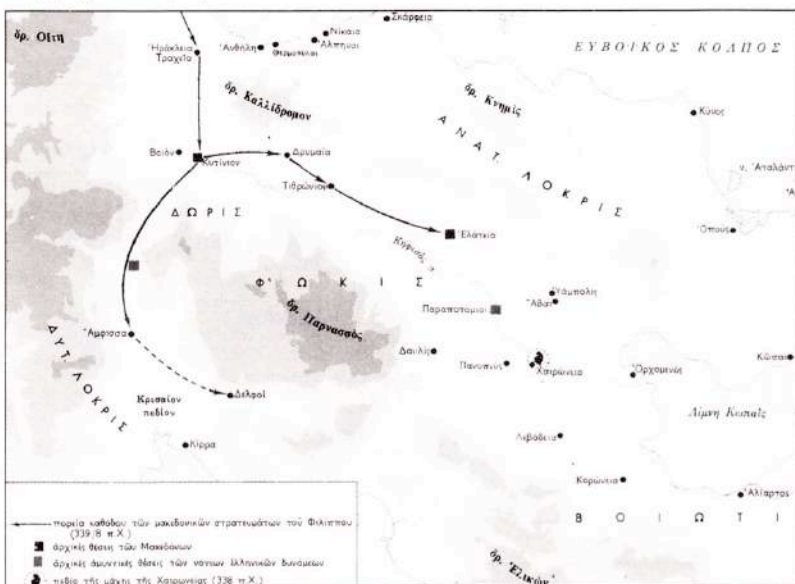
Ο Φίλιππος, χωρίς χρονοτριβή, πέρασε τις Θερμοπύλες και στρατοπέδευσε στην Ελάτεια της Φωκίδας. Η είδηση της άφιξης των Μακεδόνων προκάλεσε στην Αθήνα γενικό συναγερμό και πανικό. "Οι στρατηγοί των Αθηναίων έμειναν κατάπληκτοι από το απροσδόκητο αυτό γεγονός και κάλεσαν τους σαλπικτές να σαλπίζουν όλη τη νύχτα. (...) τα ημερώματα όλος ο λαός συγκεντρώθηκε στο θέατρο (...) και μέσα στη μεγάλη του αμηχανία έστρεψε τα βλέμματά του στον Δημοσθένη. Εκείνος συνέστησε στο λαό να έχει θάρρος και εισηγήθηκε να στείλουν πρέσβεις στη Θήβα και να καλέσουν τους Βοιωτούς ν' αναλάβουν από κοινού τον αγώνα για την ελευθερία. (...) δεδομένου μάλιστα ότι ο Φίλιππος είναι φίλος και σύμμαχος των Βοιωτών, θα προσπαθήσει στο πέρασμά του να τους πάρει με το μέρος του στον πόλεμο κατά των Αθηναίων" (Διόδωρος, ΙΣΤ', 84/μετάφραση Α. Παπανδρέου).

Η Αθήνα, λοιπόν, έστειλε με επικεφαλής τον Δημοσθένη πρέσβεις στη Θήβα, προτείνοντας συμμαχία για κοινό αγώνα κατά των Μακεδόνων. Σε μια επεισοδιακή βουλή στη Θήβα, όπου ακούστηκαν και οι προτάσεις των απεσταλμένων του Φιλίππου, οι Θηβαίοι αποφάσισαν συμμαχία με την παλαιά τους εχθρό και πόλεμο με τους Μακεδόνες. Μέτρησαν πολύ στη σύναψη της συμμαχίας οι προσφορές των Αθηναίων: ανέλαβαν να πληρώσουν τα δύο τρίτα των δαπανών του πολέμου, παραιτούντο από τον Ωρωπό και δέχονταν τη θηβαϊκή κυριαρχία επί των άλλων βοιωτικών πόλεων. Οι απεσταλμένοι αποχώρησαν και οι αντίπαλοι άρχισαν τις προετοιμασίες για τη μοιραία σύγκρουση.

ΤΟ ΘΗΚΟ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ

Η όποια αναβλητικότητα του Φιλίππου κατά το διάστημα από τον Οκτώβριο μέχρι το καλοκαίρι του 338 π.Χ. και η στάση αναμονής που κράτησε, δεν σχετιζόταν θέβαια καθόλου με κάποια έλλειψη ακμαίου ηθικού στο μακεδονικό στράτευμα. Απεναντίας, ο Μακεδόνος βασιλιάς πίστευε ως την τελευταία στιγμή πως οι Αθηναίοι και οι υπόλοιποι Έλληνες βλέποντας το στρατό τους νότια των Θερμοπυλών, θα αποφάσιζαν να διαπραγματευτούν μαζί του. Επίσης περίμενε ενισχύσεις. Σε ό,τι αφορά τις διαθέσιμες δυνάμεις του, δεν υπήρχε φυσικά λόγος να αμφιβάλλει κάποιος για το υψηλό επίπεδο ετοιμότητας και για το ακμαίο ηθικό τους.

Οι Αθηναίοι αφότου συμμαχίσαν με τους Θηβαίους, με αναπτερωμένο πια ηθικό, πίστεψαν πως μπορούσαν να κρατήσουν τις μακεδονικές δυνάμεις με άμυνα στους Παρραποτάμιους και στο πέρασμα της Γραβιάς. Όταν, κατά τις χειμερινές επιχειρήσεις, πέτυχαν δύο σημαντικές νίκες κατά του Φιλίππου (στις μάχες που ο Δημοσθένης αναφέρει ως "την 1' επί του ποταμού και την χειμερινή"), διαθέτοντας μάλιστα τότε μόνο

Το πεδίο των επιχειρήσεων και οι θέσεις των αντιπάλων πριν από τη μάχη (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών).

μέρος του. Η προπαγάνδα υπέρ του, που εκφραζόταν μέσω Αθηναίων ηγετών όπως ο Ισοκράτης και ο Αισχίνης (φιλομακεδονικό κόμμα), φάνηκε αρχικά πως θα απέδιδε καρπούς. Δεν συνέβη όμως έτσι. Ο Δημοσθένης, συνεπικουρούμενος από τον Υπερείδη, τον Λυκούργο και άλλους (αντιμακεδονικό κόμμα), ανέλαβε ως έργο ζωής να καλλιεργήσει στους Αθηναίους ένα ανεπίπλο μίσος και μια αβυσσαλέα οργή κατά του "βάρβαρου" Φιλίππου. Μέρα με τη μέρα η δύναμή του μέσα στην Αθήνα μεγάλωνε και ο λαός είχε προτοίμαστει ψυχολογικά για την αναγκαιότητα ενός πολέμου κατά της μοναρχικής Μακεδονίας.

Η καταστροφή των Φωκαέων και η κατάληψη των Θερμοπυλών έπεισαν και τους πιο διστακτικούς Αθηναίους. Ντροπιασμένοι

π.Χ.), προσχώρησε στη συμμαχία και η Θήβα. Στη νέα συμμαχία καμμία πόλη δεν ηγεμόνευε, αλλά, αντίθετα, υπήρχε ισορροπία δυνάμεων. Από πολλές απόψεις η ομοσπονδία ήταν ένα πολιτικό επίτευγμα, γιατί αποτελούσε και αυτό, κάτω από μια άλλη ματιά, ένα ακόμα βήμα προς την ένωση των Ελλήνων.

Ο Φίλιππος συνειδητοποίησε ότι υπήρχε κίνδυνος αυτές οι ραγδαίες εξελίξεις να του γκρεμίσουν ό,τι είχε κτίσει τόσα χρόνια. Επρεπε λοιπόν να κινηθεί γρήγορα. Γιαυτό ήταν μια κατάλληλη ευκαιρία η νέα κατάσταση που δημιουργήθηκε, όταν το συνέδριο των Αμφικτυόνων κήρυξε τον πόλεμο στην Αμφισσα της Λοκρίδας, επειδή, δήθεν, καταπάτησε γαίες του δελφικού ιερού. Οι Αμφικτυόνες, μη μπορώντας να επιβάλουν τις α-

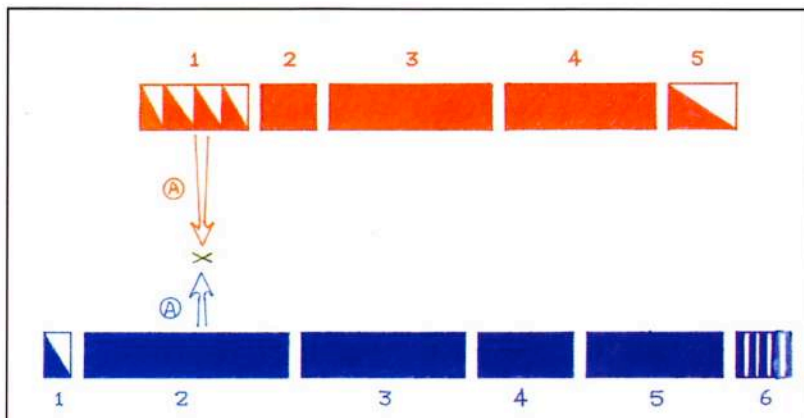
10.000 άνδρες, η ικανοποίηση και η αισιοδοξία στο συμμαχικό στρατόπεδο ήταν μεγάλη.

Οι δύο αντίπαλοι λοιπόν παρουσιάζονταν αισιόδοξοι, με υψηλό ηθικό, με αυτοπεποίθηση για την έκβαση της αναμέτρησης και με πολεμικό μένος, αλλά με σαφή υπεροχή των Μακεδόνων. Αυτή η υπεροχή οφειλόταν στο γεγονός της αρχηγίας του μακεδονικού στρατού από ένα πρόσωπο, τον ίδιο τον Φίλιππο, στον οποίο η αφοσίωση των στρατιωτών του θα ήταν καθοριστική κατά την κρίσιμη ώρα της μάχης. Επίσης ο ίδιος είχε διεξαγάγει αναρίθμητες και ποικίλες στρατιωτικές επιχειρήσεις, αποκτώντας μεγάλη πολεμική πείρα. Ο δε στρατός του βρισκόταν σε επίπεδα πράγματι αξιοζήλευτα. Από την πλευρά των συμμάχων τα πράγματα δεν ήταν τόσο ευχάριστα. Μεγάλοι στρατηγοί, όπως οι Αθηναίοι Ιφικράτης, Χαθρίας και Τιμόθεος, δεν ζούσαν πια. Ο καλύτερος που έμεινε ήταν ο Χάρης, ο οποίος όμως δεν διέφερε, όσον αφορά τη στρατιωτική σκέψη και τη δράση, από οποιονδήποτε απλό στρατηγό της εποχής. Όμως και οι Θηβαίοι ήταν κατ' ουσίαν "ακέφαλοι", χωρίς τον Επαμεινώνδα και τον Πελοπίδα να τους οδηγούν.

ΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ

Ο Φίλιππος αποφάσισε να δράσει αμέσως. Αφού ήρθαν οι κατάλληλες ενισχύσεις, με μια αστραπιαία κίνηση και ένα τέχνασμα ξεγέλασε τις δυνάμεις του Χαθρία που κάλυπταν το πέρασμα της Γραβιάς, πέρασε χωρίς μάχη, κτύπησε και κατέλαβε την Αμφισσα και στη συνέχεια τη Ναύπακτο.

Αθηναίοι και Βοιωτοί, φοβούμενοι κυκλωτική ενέργεια, άφησαν τους Παραποτάμιους και συμπύχθηκαν στη Χαιρώνεια. Ο κύριος όγκος των δυνάμεων του Φιλίππου, που ήταν στρατοπεδευμένος στην Ελάτεια, κινήθηκε μέσα από το στενό των Παραποτάμιων προς τη Θήβα και θρέθηκε μπροστά στους συμμάχους, οι οποίοι ήταν παραταμένοι για μάχη.

Η ΜΑΧΗ ΣΤΗ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ - ΠΑΡΑΤΑΞΗ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΚΑΙ Α' ΦΑΣΗ (2 Αυγούστου 338 π.Χ.)

Αρ	ΣΤΡΑΤΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ	ΔΥΝΑΜΕΙΣ	Αρ.	ΣΤΡΑΤΟΣ ΣΥΜΜΑΧΩΝ	ΔΥΝΑΜΕΙΣ
1.	ΔΕΞΙΟ ΚΕΡΑΣ Υπασπιστές υπό τον Φίλιππο.	;	1.	ΑΡΙΣΤΕΡΟ ΚΕΡΑΣ Ιππείς.	10.000 περίπου
2.	Σαρισσοφόροι πεζοί.		2.	Αθηναίοι οπλίτες.	
3.	ΚΕΝΤΡΟ Φάλαγγα σαρισσοφόρων πεζεταιίων.	;	3.	ΚΕΝΤΡΟ Αχαιοί, Κορινθιοί, Φωκείς κ.ά. οπλίτες.	15.000 περίπου
4.	ΑΡΙΣΤΕΡΟ ΚΕΡΑΣ Φάλαγγα σαρισσοφόρων πεζεταιίων.	2.000	4.	ΔΕΞΙΟ ΚΕΡΑΣ Βοιωτοί οπλίτες.	7.000
5.	Εταίροι ιππείς υπό τον Αλέξανδρο.		5.	Θηβαίοι οπλίτες.	3.000
6.			6.	Ιερός Λόχος.	250
	ΣΥΝΟΛΟ	32.000		ΣΥΝΟΛΟ	37.000 περίπου

ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ Α' ΦΑΣΗΣ

ΣΤΡΑΤΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ	ΣΤΡΑΤΟΣ ΣΥΜΜΑΧΩΝ
A Ο Φίλιππος επιτίθεται με τους υπασπιστές κατά των Αθηναίων.	A Οι Αθηναίοι απαντούν και πιέζουν τους Μακεδόνες.

Δ. Γαρουφαλής, 1997

Η πεδιάδα της Χαιρώνειας.

ΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ

Η στενή πεδιάδα της Χαιρώνειας στη Βοιωτία εκτείνεται μεταξύ του όρους Ακοντίου και του όρους Θουρίου, στις θόρειες υπώρειες του οποίου βρισκόταν η αρχαία κώμη Χαιρώνεια. Από την κώμη ως την κοίτη του ποταμού Κηφισού η απόσταση φθάνει τα δύο μόνο χιλιόμετρα. Αυτό το στενό πέρασμα προσφερόταν άριστα για άμυνα, και, όπως ήταν επόμενο, εκεί παρατάχθηκαν οι συμμαχικές δυνάμεις για να αντιμετωπίσουν τον Φίλιππο.

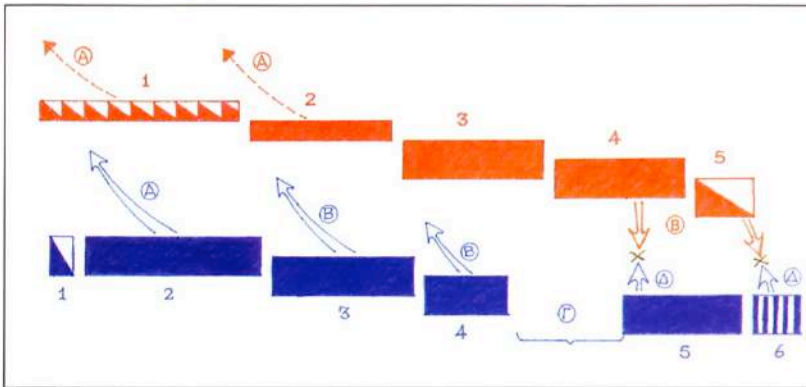
Η ΜΑΧΗ

Τα ξημερώματα της 2ης Αυγούστου 338 π.Χ. (7η του αττικού μηνός Μεταγειτινώνος, του τρίτου χρόνου της 110ης Ολυμπιάδας, επί Αθηναίου άρχοντα Χαρώνδα), πάνω από 65.000 άνδρες παρατεταγμένοι έδειχναν έτοιμοι να συγκρουστούν. Ο αριθμός ήταν εξαιρετικά μεγάλος και ενδεικτικός της συνεχιζόμενης αδελφοκτόνας πάλης των Ελλήνων, αν αναλογιστούμε πως με τους μισούς άνδρες ο Μέγας Αλέξανδρος ξεκίνησε για την κατάκτηση της Ασίας.

Παράταξη και δυνάμεις των αντιπάλων

• Ο Στρατός των συμμάχων

Αν και οι πληροφορίες για τη μάχη είναι ελάχιστες, βάσει των περιγραφών μπορούμε να υποθέσουμε ότι όλοι μαζί οι σύμμαχοι

Η ΜΑΧΗ ΣΤΗ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ - Β' ΦΑΣΗ (2 Αυγούστου 338 π.Χ.)

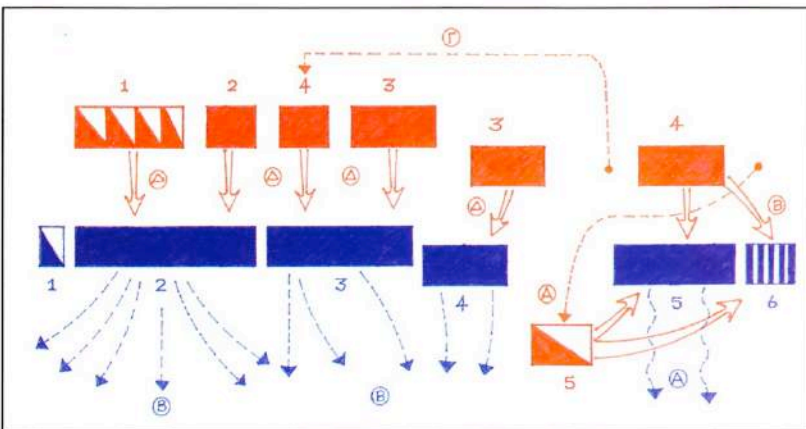
ΣΤΡΑΤΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

- A Εικονική σύμπτυξη και ανάπτυξη σε μήκος του δεξιού κέρατος με κατεύθυνση προς τα ΒΔ, με σκοπό να παρασυρθούν οι Αθηναίοι.
- B Επίθεση των πεζεταίρων και του ιππικού του Αλεξάνδρου κατά της Θηβαϊκής φάλαγγας και του Ιερού Λόχου.

ΣΤΡΑΤΟΣ ΣΥΜΜΑΧΩΝ

- A Οι Αθηναίοι καταδιώκουν τους Μακεδόνες κινούμενοι προς τα εμπρός και αριστερά.
- B Ακολουθούν οι σύμμαχοι του κέντρου και αρκετοί Βοιωτοί.
- Γ Προκαλείται ρήγμα ανάμεσα στους Βοιωτούς και τη θηβαϊκή φάλαγγα.
- Δ Οι Θηβαίοι αντιστέκονται και αποκρούουν τις επιθέσεις των Μακεδόνων.

Δ. Γαρουφαλής

Η ΜΑΧΗ ΣΤΗ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ - Γ' ΦΑΣΗ (2 Αυγούστου 338 π.Χ.)

ΣΤΡΑΤΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

- A Ο Αλέξανδρος με τους εταίρους εισχωρεί μέσα από το κενό και κτυπά τους Θηβαίους από τις πλευρές και τα ώτα.
- B Συγχρόνως οι σαρισσοφόροι του αριστερού κέρατος συνεχίζουν να πιέζουν τους Θηβαίους.
- Γ Ο Φίλιππος παίρνει ορισμένες τάξεις πεζών από το αριστερό κέρασ.
- Δ Γενική αντεπίθεση της μακεδονικής φάλαγγας κατά των Αθηναίων και των υπολοίπων συμμάχων.

ΣΤΡΑΤΟΣ ΣΥΜΜΑΧΩΝ

- A Η θηβαϊκή φάλαγγα τρέπεται σε φυγή, ενώ οι Ιερολοχίτες πολεμούν ηρωικά μέχρις ενός Θάνατος του Θεαγένη.
- B Συντριβή των Αθηναίων. Ηττα και φυγή του συμμαχικού στρατού.

Δ. Γαρουφαλής

πρέπει να ανέρχονταν σε 35.000 πεζούς και 2.000 ιππείς. Η οπλιτική φάλαγγα απλώθηκε από τη Χαίρωνεια (αριστερό κέρασ) μέχρι τον Κηφισό ποταμό (δεξιό κέρασ). Οι σύμμαχοι είχαν την αριθμητική υπεροχή, αλλά όχι την ποιοτική. Όπως γράφει ο Droysen, "αυτή η συμμαχική ανθρωποσύναξη μονάχα σαν μάζα κατάφερε να κάνει αίσθηση, αλλά στρατός εξίσου ικανός για πολεμική πρωτοβουλία δεν ήταν!".

Το αριστερό της παράταξης πήραν οι Αθηναίοι, υπό τις διαταγές τριών στρατηγών, του Χάρη, του Λυσικλή και του Στρατοκλή. Στο κέντρο είχαν παραταχθεί τα στρατεύματα των Αχαιών, των Κορινθίων, των Φωκαέων και άλλων Ελλήνων. Το δεξιό κέρασ κατέλαβαν οι Βοιωτοί, με τους Θηβαίους στο άκρο και τον Ιερό Λόχο να αγγίζει την όχθη του Κηφισού, υπό τις διαταγές του βοιωτάρχη Θεαγένη.

Ο μαρμάρινος λέων της Χαίρωνειας στέκει ακοιμητός φρουρός των πεσόντων Ιερολοχιτών.

• Ο Στρατός των Μακεδόνων

Ο Φίλιππος είχε στη διάθεσή του περί τους 30.000 πεζούς και 2.000 ιππείς. Αν και ο στρατός του υστερούσε κάπως αριθμητικά, είχε την ποιοτική υπεροχή. Ο μακεδονικός στρατός δίκαια θεωρείται ο πρώτος επαγγελματικός στρατός του κόσμου. Ήταν, κατά τη φράση του Hogaht, ένας μόνιμος επαγγελματικός στρατός με εθνικό φρόνημα. Τόσο το πεζικό, όσο και το ιππικό, οργανώθηκαν σε περιφερειακά συντάγματα. Τα συντάγματα του βαρέος ιππικού ("ίλιες") απαρτιζόνταν από επίλεκτα σώματα που ονομάζονταν "εταίροι" του βασιλιά ("βασιλικοί στρατιώτες") και ως επιθετικό όπλο είχαν το δόρυ (βλ. "Στρατιωτική Ιστορία", τεύχος 1, σελ. 21). Τη μακεδονική φάλαγγα (τροποποιημένη μορφή της παλαιάς ελληνικής οπλιτικής φάλαγγας) αποτελούσαν οι πεζοί "εταίροι" ("πεζεταίροι"), καταταγμένοι κι αυτοί σε συντάγματα που λέγονταν "τάξεις", οι οποί-

οι ήταν εξοπλισμένοι με μακριά ισχυρά δόρατα, τις "σάρισες" (μήκους 6,5 μέτρων), και με μια μικρή στρογγυλή ασπίδα, την "πέλτη", που φερόταν από τον αριστερό ώμο. Μέσα στο πεζικό υπήρχε ένα ειδικό σώμα, οι "υπασιπιστές", που ήταν η σωματοφυλακή του βασιλιά. Η φάλαγγα είχε ως αντικειμενικό σκοπό να απασχολεί το μέτωπο του εχθρού έως ότου οι ίλιες του ιππικού, σε σχηματισμό σφήνας, πλευροκοπήσουν τον αντίπαλο. Αυτή η κίνηση επίθεσης από το βαρύ ιππικό ήταν ένα δύσκολο έργο, αν σκεφθεί κάποιος πως τότε δεν ήταν ακόμα γνωστοί οι αναβολείς, πράγμα που υποχρέωνε τους ιππείς να κρατούν το δόρυ στο χέρι και όχι υπό μάλης. Ετσι μόνο με εντατική εκγύμναση, διαρκείς ασκήσεις και γυμνάσια μπορούσε ένας ιππέας να ελίσσεται επιτυχώς την ώρα της μάχης.

Με έναν τέτοιο στρατό, λοιπόν, ο Φίλιππος παρατάχθηκε ως εξής: στο δεξιό κέρασ, δηλαδή απέναντι από τους Αθηναίους, τοποθέτησε τους υποσιπιστές του (επιλεκτούς πεζούς) μαζί με λίγες τάξεις πεζεταίρων, τέθηκε δε επικεφαλής τους. Στο κέντρο και στο αριστερό κέρασ τάχθηκε ο κύριος όγκος των σαρισσοφόρων πεζεταίρων, υπό τις διαταγές των ικανότερων στρατηγών του. Στην πλευρά του αριστερού κέρατος ο Φίλιππος έταξε το βαρύ ιππικό, με επικεφαλής τον - μόλις 18 χρόνων τότε - γιό του Αλέξανδρο.

Το σχέδιο επίθεσης του Φιλίππου

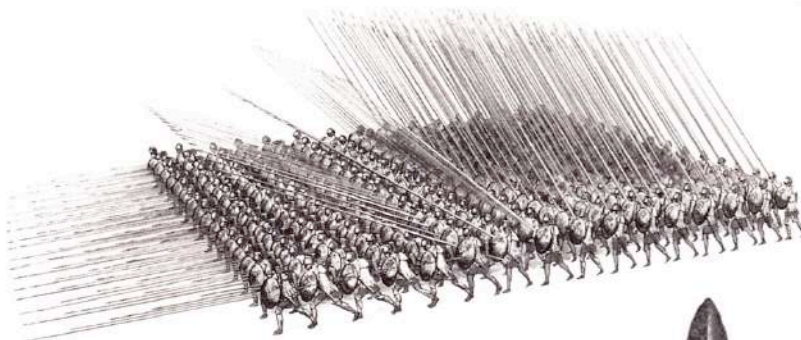
Με μια ματιά γίνεται εύκολα αντιληπτή η σκοπιμώς ετεροβαρής παρατάξη της μακεδονικής στρατιάς. Το δεξιό κέρασ ήταν εμφανώς πιο αδύνατο συγκριτικά με το πολύ ενισχυμένο αριστερό. Από αυτό προκύπτει ότι το αριστερό κέρασ επρόκειτο να φέρει το βάρος της επίθεσης. Το σχέδιο προέβλεπε την επίθεση του βαρέος ιππικού, με τον Αλέξανδρο, επί των Θηβαίων, τη στιγμή που αυτοί θα είχαν πλέον εξαντληθεί από τη φοβερή πίεση της φάλαγγας των σαρισσοφόρων πεζών.

Συγχρόνως το δεξιό κέρασ θα εκτελούσε τακτική θαυμαία σύμπτυξη προς "αφομοίωση" της αθηναϊκής επίθεσης, με σκοπό να παρασυρθούν οι Αθηναίοι και να αποκοπούν από τους συμμάχους τους στο κέντρο. Ετσι η έκβαση της μάχης ήταν επόμενο να κριθεί στις γραμμές επαφής των Θηβαίων με τους Μακεδόνες πεζεταίρους και τους ιππείς του Αλεξάνδρου.

Η διεξαγωγή της μάχης

• Α' και Β' Φάση της μάχης

Την πρωτοβουλία των κινήσεων πήρε ο Φίλιππος, διατάζοντας τους πεζεταίρους του δεξιού κέρατος να επιτεθούν κατά των Αθηναίων. Οι Αθηναίοι, απαντώντας στην ενέργεια αυτή, προχώρησαν πιέζοντας τους αντικρουούς τους Μακεδόνες, οι οποίοι σιγά-σιγά άρχισαν μια εικονική υποχώρηση για να τραθήξουν τους Αθηναίους. Η υποδειγματική σύμπτυξη των Μακεδόνων δημιούργησε

Μακεδονική Φάλαγγα (αναπαράσταση ενός συντάγματος - 256 άνδρες). Οι στίχοι των πέντε πρώτων σειρών κρατούσαν το δόρυ προτεταμένο, ενώ των υπολοίπων όρθιο. Στην ένθετη εικόνα αιχμή και σταυρωτήρ σάρισσας (Η πολεμική τέχνη των Αρχαίων Ελλήνων, Ρ. Connolly, εκδ. Ι. Σιδέρης).

στους Αθηναίους την απατηλή εντύπωση ότι νικούσαν, με αποτέλεσμα να επιμείνουν ακόμα πιο πολύ, ενθαρρυνόμενοι, κατά των αντιπάλων τους. Καθώς ο Φίλιππος υποχωρούσε με δεξιοτεχνία προς τα βορειοδυτικά, αναπτύσσοντας σε μήκος το δεξιό κέρασ, οι Αθηναίοι έπεσαν στην παγίδα και κινήθηκαν προς τα εμπρός και αριστερά, χωρίς να προσέξουν ότι με τη μετατόπισή τους απομακρύνονταν από τους συμμάχους τους στο κέντρο, δημιουργώντας έτσι ρήγμα στο μέτωπο της φάλαγγας.

Η έλλειψη στρατιωτικής εμπειρίας, η αξιολύπη του Φιλίππου και των πολεμιστών του, αλλά και ο ξέφρενος ενθουσιασμός που είχε καταλάβει τις τάξεις των Αθηναίων, δεν άφησαν περιθώρια στους συμμάχους για σωστή εκτίμηση της διαμορφωμένης κατάστασης. Ο Στρατοκλής, μέσα στον ενθουσιασμό του, φώναξε στους στρατιώτες του: "Ες Μακεδονίαν", ενθαρρύνοντάς τους να συνεχίσουν την καταδίωξη του εχθρού μέχρι τη Μακεδονία!

Στην άλλη άκρη όμως οι γραμμές των Θηβαίων αντιμετώπιζαν την επίθεση και την πίεση των σαρισσοφόρων Μακεδόνων πεζών. Επίσης ο Αλέξανδρος διενήργησε σφοδρές εφορμήσεις κατά του δεξιού κέρατος των συμμάχων, αλλά έπεσε πάνω στην πυκνή και αργαγή φάλαγγα του Ιερού Λόχου. Δεν ήταν δυνατό να υπερφαλαγγίσει τους Ιερολοχίτες καθώς στα άκρα υπήρχαν φυσικά εμπόδια, ούτε να κάμψει την πεισματώδη αντίστασή τους. "Η μάχη που επακολούθησε ήταν σκληρή και μεγάλης διάρκειας, και καθώς έπεφταν πολλοί και από τις δύο συμμαχίες, μέχρι ενός σημείου ο αγώνας ήταν αμφίροπος και άφηνε και στους δύο ελπίδες για τη νίκη" (Διόδωρος, ΙΣΤ', 86/μετάφραση Α. Παπανδρέου).

• Γ' Φάση της μάχης

Όσο υποχωρούσε ο Φίλιππος στη δεξιά πτέρυγα, τόσο τον ακολουθούσαν οι Αθηναίοι. Τα τμήματα του συμμαχικού κέντρου, μόλις είδαν την κίνηση των Αθηναίων, άρχισαν να προχωρούν και αυτά τείνοντας συνεχώς προς τα αριστερά. Ακολούθησαν και αρκετοί Βοιωτοί, αφήνοντας ακάλυπτη τη Θηβαϊκή

φάλαγγα που μαχόταν με γενναϊότητα, αποκομμένη από το υπόλοιπο στράτευμα. Ετσι σχηματίστηκε ένα κενό ανάμεσα στα τμήματα των άλλων Βοιωτών και της Θηβαϊκής φάλαγγας. Τότε ο Αλέξανδρος με τους εταίρους του εισχώρησε στο κενό και άρχισε να πλευροκοπεί τους Θηβαίους, ωθώντας τους προς τον Κηφισό. Στο σημείο εκείνο η ταραχή που προκλήθηκε ήταν μεγάλη. Μέρος των συμμάχων, βλέποντας τους Μακεδόνες ιππείς στις πλευρές του και πίσω, τρομαγμένο άρχισε να υποχωρεί. "Οι νεκροί έπεφταν σωρός, ώπου ο Αλέξανδρος ανάγκασε τους αντιπάλους του να τραπούν σε φυγή". Οι γραμμές των Θηβαίων έσπασαν από την πίεση των ιππέων του Αλεξάνδρου και ο Ιερός Λόχος αντιστεκόταν απελπισμένα και ηρωικά. Ο αρχηγός του, Θεαγένης, έπεσε νεκρός, αλλά οι σύντροφοι του Ιερού Λόχου δεν υποχώρησαν. Συνέχισαν να μάχονται μέχρι το τέλος.

Όταν ο Φίλιππος είδε ότι η μάχη στο αριστερό κέρασ είχε κριθεί, αποδέσμευσε ορισμένους οπλίτες του και τους έριξε στις πλευρές και στα νώτα των Αθηναίων. Ο αφηνιδισμός των Αθηναίων και η απειρία τους δεν τους επέτρεψαν να αντέξουν την επίθεση αυτών των καλογυμνασμένων στρατευμάτων. Τράπηκαν σε υποχώρηση που εξελίχθηκε σε άτακτη φυγή προς το φαράγγι του ρέματος Αίμωνος, στην πλαγιά του όρους Θουρίου.

Μόνο οι Ιερολοχίτες δεν υποχώρησαν. Παρέμειναν στη θέση τους και πολεμώντας έπεσαν μέχρις ενός. Οι απώλειες των άλλων συμμάχων ήταν πολύ μεγάλες. Πάνω από 1.000 Αθηναίοι κείτονταν νεκροί στην πεδιάδα της Χαϊρώνειας και αιχμαλωτίστηκαν όχι λιγότεροι από 2.000. Οι υπόλοιποι έτρεξαν όσο μπορούσαν πιο γρήγορα για να σωθούν. Ανάμεσά τους ήταν και ο Δημοσθένης, που

πολέμησε ως απλός στρατιώτης. Μεγάλες ήταν και οι απώλειες των Θηβαίων. Οι Μακεδόνες είχαν νικήσει κατά κράτος!

ΚΡΙΤΙΚΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη μάχη της Χαιρώνειας εμφανίζεται τελειοποιημένη η τακτική της αμυντικοεπιθετικής μάχης, που εφάρμοσε ο Επαμεινώνδας στα Λεύκτρα και στη Μαντίνεια. Ο Φίλιππος είχε σπουδάσει την τακτική αυτή κατά την τριετή παραμονή του ως όμηρος στη Θήβα. Ο συνδυασμός πεζικού και ιππικού στα Λεύκτρα αποτέλεσε μια έμπνευση για το νεαρό Φίλιππο, που τον οδήγησε στη δημιουργία μιας νέας τακτικής στο πεδίο μάχης, γνωστής ως "μακεδονικής". Η βάση αυτής της τακτικής βρισκόταν στην αρμονική συνεργασία διαφορετικών Οπλων (πεζικού, ιππικού, τοξοτών, σφενδονητών, ακοντιστών). Εχοντας διακρίνει εύστοχα τις αδυναμίες της παραδοσιακής φάλαγγας (μικρή ευελιξία και τρωτότητα άκρων), χωρίς όμως να υποτιμήσει τη σημασία της, τη βελτίωσε διπλασιάζοντας τους στοίχους (από 8 σε 16) και εξοπλίζοντας τους μαχητές της με ένα μακρύτερο δόρυ, τη σάρισα. Η νέα αυτή φάλαγγα με το συνδυασμό διαφορετικών Οπλων, κατέστησε τη μακεδονική στρατιά ανίκητη στη Χαιρώνεια και αργότερα στην Ασία.

Η ουσιώδης διαφορά σε σχέση με το παρελθόν ήταν πως τον πρωταγωνιστικό ρόλο διεδραμάτισε όχι η οπλιτική φάλαγγα, αλλά το εταιρικό, βαριά οπλισμένο, ιππικό υπό τις διαταγές του Αλεξάνδρου. Έργο των σαρισσοφόρων πεζεταίρων ήταν η άσκηση συνεχούς και αφόρητης πίεσης πάνω στον αντίπαλο, εξουθενώνοντας τον μέχρι του σημείου της δημιουργίας κενών στις γραμμές του, μέσα στα οποία θα εισχωρούσε την κατάλληλη στιγμή το βαρύ εταιρικό ιππικό. Ο ηρωϊσμός του αντιπάλου δεν ήταν αρκετός να αντέξει σε παρόμοια επίθεση, όταν μάλιστα αυτή εκτελείτο από άνδρες εξασκημένους

για χρόνια και με εμπειρία τέτοια ώστε να τροποποιούν τις επιμέρους τακτικές κινήσεις ανάλογα με τις πιθανές αλλαγές κατά την εξέλιξη της μάχης. Η παραδοσιακή ελληνική οπλιτική φάλαγγα δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει τη νέα μακεδονική φάλαγγα, που προέβαλε μέσα από ένα "δάσος" δοράτων. Και βεβαίως δεν ήταν σε θέση να αντέξει στην πλευροκόπησή της από βαριά οπλισμένους ιππείς που ενεργούσαν σε αρμονική συνεργασία με τους πεζούς.

Όλος ο ανθός του θηβαϊκού Ιερού Λόχου κυριολεκτικά σφαγιάστηκε, σε μια μάχη ανέλιξη. Οι συμμαχικές δυνάμεις πολέμησαν ηρωικά, αλλά αυτό δεν ήταν αρκετό. Οι τρομερές απώλειες αποδεικνύουν ότι δεν δέλιασαν, ούτε φοβήθηκαν μπροστά στους φημισμένους Μακεδόνες. Τους έλειπε, στο σύνολό τους, η στρατιωτική εμπειρία, αλλά (το σημαντικότερο) η κοινή διοίκηση κάτω από έναν ηγέτη. Ετσι το πλεονέκτημα της αριθμητικής τους υπεροχής εξανεμίστηκε μπροστά στην ιδιοφυία ενός από τους μεγαλύτερους στρατηγούς της παγκόσμιας ιστορίας, του Φιλίππου Β'.

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ

Ο Φίλιππος ήταν ο πρώτος που εφάρμοσε τη "στρατηγική της πλήρους εξόντωσης ή υποταγής του εχθρού". Αφού νικούσε, ετίθετο επικεφαλής των ιππέων και κατέδωκε τον ηττημένο εχθρό έως ότου και ο τελευταίος οπλιτής έπεφτε νεκρός. Στη Χαιρώνεια όμως δεν εφάρμοσε αυτή την πάγια τακτική του. Πιθανώς ήθελε να συμφιλιωθεί με τον ηττημένο αντίπαλο. Ίσως επιθυμούσε να δείξει στους υπόλοιπους Έλληνες ότι δεν ήταν ένας "βάρβαρος". Είχε, για τον Φίλιππο, τεράστια στρατηγική και ενδοχόμενως και ψυχολογική σημασία να τον αποδεχθούν οι νότιοι Έλληνες και όχι να τους επιβληθεί με την ωμή βία. Αυτό ίσχυε κατεξοχήν για τους Αθηναίους. Γιαυτό οι όροι της ειρήνης που ακολούθησε ήταν εντυπωσιακά επεικειές για την Αθήνα: διατηρούσε την αυτονομία της και έπαιρνε πίσω τους αιχμαλώτους χωρίς λύτρα. Ήταν υποχρεωμένη να διαλύσει τη ναυτική συμμαχία της, αλλά της αποδόθηκε ο Ωρωπός. Ήταν τόσο μεγάλη η έκπληξη των Αθηναίων, ώστε έστησαν στην Αγορά αδριάντες του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου και τους απένειμαν τον τίτλο του Αθηναίου πολίτη!

Αυτή η διαφορά στη συμπεριφορά του Φιλίππου βρήκε, στην αρχαιότητα, την εξήγησή της. Ο Διό-

Ο δεκαεπτάχρονος Αλέξανδρος, επικεφαλής του εταιρικού ιππικού, εκμεταλλεύθηκε το κενό στο δεξιό της συμμαχικής παράταξης και εισχωρώντας σ' αυτό κατάφερε να κλονίσει και να διασπάσει τις τάξεις των Θηβαίων (Ορειβάκινο αγαλματίδιο στο Εθνικό Μουσείο της Νάπολι).

δωρος αναφέρει ένα περιστατικό που, κατά τη γνώμη του, εξηγεί την αλλαγή στη συμπεριφορά του Φιλίππου. Σύμφωνα λοιπόν με την περιγραφή του, ο Φίλιππος μετά τη μάχη, μεθυσμένος, διασκέδαζε με τους συντρόφους του και βαδίζοντας ανάμεσα στους αιχμαλώτους τους χλεύαζε για τη δυστυχία τους. Τότε ανάμεσα από τους αιχμαλώτους σηκώθηκε ο Αθηναίος ρήτορας Δημάδης και του είπε: "Βασιλιά, η τύχη σου χάρισε το ρόλο του Αγαμέμνονα κι εσύ δεν ντρέπεσαι να φέρσαι ως Θεραϊτής;". Λέγεται ότι τα λόγια αυτά προκάλεσαν τόσο μεγάλη εντύπωση στον Φίλιππο, ώστε άλλαξε στάση και αποφάσισε να φερθεί με γενναιοψυχία στους Αθηναίους. Πρέπει πάντως να θεωρήσουμε ως πιο πιθανό ότι ο Μακεδόνας βασιλιάς είχε ειδικούς λόγους να συμπεριφερθεί ήπια στους Αθηναίους και ότι αυτό δεν ήταν απόφαση της στιγμής.

Η Θήβα όμως δεν είχε την ίδια μεταχείριση. Τοποθετήθηκε μακεδονική φρουρά στην Ακρόπολη της Καδμείας στη Θήβα. Οι αρχηγοί της φιλοπόλεμης και αντιμακεδονικής μερίδας θανατώθηκαν και πλήρη πολιτικά δικαιώματα διατήρησαν μόνο 300 Θηβαίοι. Η δημοκρατία είχε καταλυθεί. Οι Πλαταιείς και ο Ορχομενός αποσπάστηκαν από το Θηβαϊκό κράτος και αποδόθηκαν στους παλαιούς κατοίκους τους.

Ανάλογες πολιτειακές αλλαγές έγιναν και σε άλλες πόλεις. Στην Κόρινθο, στην Τροιζήνα, στην Αμβρακία, στις πόλεις της Εύβοιας, εγκαταστάθηκαν μακεδονικές φρουρές και επιβλήθηκαν ολιγαρχικά πολιτεύματα. Αλλού πάλι, όπου η φιλομακεδονική παράταξη ήταν ισχυρή, διατηρήθηκε η δημοκρατία, όπως συνέβη στην Αθήνα, στην οποία τώρα ο λαός ήταν πρόθυμος να ακούσει τους λόγους που εκφωνήθηκαν για ειρήνη. Εξάλλου οι ελπίδες για επέκταση του Ελληνισμού στην Ασία, ιδέα που είχε προπαγανδιστεί προσεκτικά, με περιλαμβανόταν στο πρόγραμμα του Φιλίππου, δημιούργησαν προσδοκίες οι οποίες ως ένα βαθμό άμβλυαν τη βαριά ατμόσφαιρα μετά τη μάχη. Ο Φίλιππος, έχοντας, με τη δύναμη των όπλων, ενώσει τους Έλληνες, ήταν πια ο αδιαμφισβήτητος "ηγεμόνας" της Ελλάδας.

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα όλες οι ελληνικές πόλεις (εκτός της Σπάρτης) έσπευσαν να ανταποκριθούν στην πρόσκληση του Φιλίππου για αποστολή αντιπροσώπων στο Συνέδριο της Κορίνθου, προκειμένου να συνταχθούν οι όροι της Κοινής Ειρήνης. Οι εργασίες κράτησαν ως την άνοιξη του 337 π.Χ. Το γεγονός είχε τεράστια σημασία για το μέλλον του ελληνικού λαού. Ήταν ένα, το πρώτο, ομοσπονδιακό συνέδριο των Ελλήνων με έδρα την Κόρινθο και κεφαλή τη Μακεδονία. Αποφασίστηκε να ενωθούν στο πλαίσιο μιας κοινής ειρήνης όλοι οι Έλληνες ("κοινή ειρήνη τοίς Έλλησιν"), όλα τα ελληνικά κράτη (εκτός της Σπάρτης), σε μια ελληνική Ομοσπονδία με το όνομα Έλληνες. Βάση της ειρήνης ήταν η ελευθερία και η αυτονομία κάθε ελληνικής πόλης. Ανακοινώθηκε επίσης η απόφαση του Φιλίππου να πολεμήσει κατά της Περσίας, να ελευθερώσει τους Έλληνες

της Ιωνίας και να τιμωρήσει τους ιερόσυλους βαρβάρους. Το συνέδριο ψήφισε υπέρ του πολέμου και εξέλεξε τον Φίλιππο αρχιστράτηγο με απόλυτη εξουσία.

Τα σχέδια της εκστρατείας προς την Ανατολή προέβλεπαν την τιμωρία των Περσών για όσα είχαν διαπράξει κατά την εισβολή του 490-80 π.Χ., την απελευθέρωση των ελληνικών πόλεων της Μ. Ασίας, ενώ μεγάλα θα ήταν και τα κέρδη, ναυτικά και εμπορικά, για πολλούς Έλληνες συμμάχους. Η ένωση των Ελλήνων και η διακήρυξη της έναρξης της εκστρατείας κατά των Περσών, γιορτάστηκε με κάθε επισημότητα στην παλαιά πρωτεύουσα των Μακεδόνων, τις Αιγές. Εκεί όμως, τον Αύγουστο του 336 π.Χ. (ακριβώς δύο χρόνια μετά τη μάχη στη Χαιρώνεια), το σπαθί κάποιου Παισαίνια έκοψε το νήμα της ζωής του Φιλίππου, σε ηλικία μόλις 47 ετών. Ο δολοφόνος συνελήφθη και εκτελέστηκε αμέσως, χωρίς ποτέ να αποκαλυφθούν οι πραγματικοί ένοχοι.

Για μια στιγμή η δολοφονία του Φιλίππου δημιούργησε την εντύπωση πως όλα όσα είχε δημιουργήσει κινδύνευαν να διαλυθούν. Ακόμα και στην Αθήνα ο Δημοσθένης και οι συνεργάτες του αναθάρρησαν. Ο Φίλιππος όμως είχε θέσει γερά θεμέλια. Η Μακεδονία, μια "ασήμαντη και περιθωριακή χώρα, είχε καταστεί η ηγεμονική δύναμη του Αιγαίου" (J.R. Ellis). Ο γιος του Φιλίππου Αλέξανδρος, που ανήλθε στο θρόνο σε ηλικία 20 χρόνων, αφού αντιμετώπισε κάποιες προδοτικές ενέργειες και τους απαισιόδοτους (ως προς το νεαρό της ηλικίας του) Μακεδόνες (αν και είχε πολέμησει με πρωτόγνωρη ανδρεία στη Χαιρώνεια), εδραίωσε την εξουσία του και πάνω στους νότιους Έλληνες που θεώρησαν την ευκαιρία κατάλληλη να αθετήσουν όσα είχαν συμφωνήσει με τον Φίλιππο. Η κεραινοβόλα και αποτελεσματική αντίδραση του Αλεξάνδρου "έπεισε" τους πάντες ότι ήταν ένας άξιος διάδοχος του Φιλίππου. Οι νότιοι Έλληνες, ιδίως οι Θηβαίοι και οι Αθηναίοι, αναγνώρισαν αμέσως την ηγεμονία του, ενώ συνεχίστηκαν οι στρατιωτικές προετοιμασίες για τη μεγάλη εκστρατεία που οδήγησε στην οικουμενική εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμού. Οι Έλληνες γρήγορα θα μάθαιναν να ζουν ως μέλη, όχι πια της μικρής πόλης-κράτους, όχι απλώς και μόνο ενός ενιαίου αμιγώς ελληνικού κράτους, αλλά ως πολίτες - ή καλύτερα ως κοσμοπολίτες - μιας μεγάλης και αχανούς αυτοκρατορίας, φθάνοντας "την Κοινήν Ελληνικήν Λαλίαν ως μέσα στην Βακτριανή... ως τους Ινδούς" (Κ. Καβάφης).

Σήμερα στο πεδίο της ιστορικής μάχης, στη θέση όπου θάφτηκαν οι πεσόντες του Ιερού Λόχου, στέκει ένας μαρμαρίνος λέοντας, φύλακας των οστών τους στο διάβα του χρόνου και υπόμνηση στον περαστικό. Η θυσία τους έγινε σύμβολο κάθε αγώνα μέχρις εσχάτων για την ελευθερία και στα νεώτερα χρόνια ενέπνευσε τον απελευθερωτικό αγώνα των εξεγερμένων Ελλήνων, για να επαναληφθεί μετά από 23 αιώνες η ίδια πράξη αυτοθυσίας από τους Ιερολοχίτες του Υψηλάντη στη μάχη του Δραγατσανίου.

Η Ελλάδα μετά το συνέδριο της Κορίνθου, το 336 π.Χ. Διακρίνονται το μακεδονικό κράτος, το βασίλειο των Μολοσσών στην Ηπειρο, τα κράτη του "Κοινού των Ελλήνων" και οι ουδέτερες Σπάρτη και Κρήτη (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- (1) Αισχίνης: ΛΟΓΟΙ, Εκδόσεις Ι. Ζαχαρόπουλος.
- (2) Αριστοτέλης: ΠΟΛΙΤΙΚΑ, ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ, Εκδόσεις Oxford Classical Texts.
- (3) Αριστοφάνης: ΠΛΟΥΤΟΣ, Εκδόσεις Oxford Classical Texts.
- (4) Δημοσθένης: ΛΟΓΟΙ, Εκδόσεις Oxford Classical Texts.
- (5) Δείναρχος: ΛΟΓΟΙ, Εκδόσεις Πάπυρος.
- (6) Διόδωρος Σικελιώτης, ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, XVI, Εκδόσεις Γεωργιάδη.
- (7) Θουκυδίδης: ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ Α', Εκδόσεις Oxford Classical Texts, TOMVS PRIOR.
- (8) Ισοκράτης: ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ, ΦΙΛΙΠΠΟΣ, ΠΕΡΙ ΕΙΡΗΝΗΣ, ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟΣ, Εκδόσεις Ι. Ζαχαρόπουλος.
- (9) Ξενοφών: ΕΛΛΗΝΙΚΑ, Ζ, Εκδόσεις Oxford Classical Texts.
- (10) Παισαίνια: ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ, ΒΟΙΩΤΙΚΑ, Εκδοτική Αθηνών.
- (11) Πλάτων: ΝΟΜΟΙ VII 831 c, ΠΟΛΙΤΕΙΑ, Εκδόσεις Oxford Classical Texts.
- (12) Επιγραφή (Syll. I3 260/U. Wilcken, SB Berlin, 1929 Nr XVIII σ. 316 κ.ε.Λοδ, II Nr 177) που αναφέρεται στον όρκο των Ελλήνων για τη συμμαχία που πραγματοποιήσαν με τον Φίλιππο Β' το 388/7 π.Χ.
- (13) Corpus Demosthenicum, 12: επιστολή του Φιλίππου προς τους Αθηναίους το έτος 340 π.Χ.
- (14) Εκδοτική Αθηνών, ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ.

- α) Πολιτική ιστορία, J.R. Ellis & F.W. Walbank, σελ. 110-159.
- β) Πολιτεία-Κοινωνία-Οικονομία, F.W. Walbank, σελ. 159-167.
- (15) Werner Jaeger: ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, Μορφωτικό Ιδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1984 (Demosthenes, Der Staatsmann und sein Werden, Berlin 1963).
- (16) Gustave Glotz: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ "ΠΟΛΙΣ", Μορφωτικό Ιδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1981 (La cite grecque, Paris 1953).
- (17) J.B. Bury & Russell Meiggs: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982 (A History of Greece, 1975), (βλ. σελ. 693 για την αδικία του έργου του Φιλίππου από τους μεταγενέστερους ιστορικούς).
- (18) Ulrich Wilcken: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ, Εκδ. Παπαζήση, 1976.
- (19) Hermann Bengtson, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Εκδόσεις Μέλισσα, 1991 (Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die Romische Kaiserzeit, Munchen), σελ. 271-295.
- (20) J. Kaerst: Gesch. d. Hell. I3, 1927, σ. 222.
- (21) Η ΜΑΧΗ ΣΤΗ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ, ΙΕΕ, τ. Γ2, Εκδοτική Αθηνών, σελ. 83-87 (βλ. στη σελ. 94 το κείμενο του συμφώνου του Κοινού των Ελλήνων του 337 π.Χ.).
- (22) Johann Gustav Droysen: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, Εκδοτική Τραπέζης Πίστews, 1988.
- (23) Πάπυρος-Λαρούς-Μηριτανάνικα, λ. Χαιρώνειας μάχη (Π).